

УДК 371.3 : 37.013.77

Т 35

Леся ТЕРЛЕЦЬКА

ВИБІР АКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ В ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДЛІТКІВ

У статті розкрито роль активних методів навчання у забезпеченні якісної навчально-пізнавальної діяльності підлітків. Вказано на необхідність удосконалення методів навчання, їх спрямування на розвиток пізнавальної активності, самостійності і творчості учнів. Визначено, що ефективність використання активних методів у школі залежить від уміння учителя обрати такі з них, які були б результативними у конкретних умовах, для кожного уроку, спираючись передовсім як на закони психології, так і на особливості дитячої психіки.

Ключові слова: активні методи навчання, навчально-пізнавальна діяльність, самостійність, творчість, підліток.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві освіта відіграє найважливішу роль, оскільки є головною рушійною силою суспільного розвитку. Тому не випадково значна увага з боку держави приділяється проблемам освіти, зокрема, підвищенню її якості. Розвиток освіти проявляється у формуванні гармонійної особистості, яка прагне до постійного вдосконалення та саморозвитку, застосування отриманих знань на практиці з користю для суспільства. Таким чином, людина опинилася у центрі соціально-економічних і духовно-культурних процесів, коли змушена змінюватися: ставати самовідповідальною, активною, підприємливою.

Пошук нових концепцій навчання і виховання мобілізує зусилля науковців, потребує усвідомлення ними наступності минулого й сучасного, необхідності використання фундаментальних ідей відомих українських і зарубіжних педагогів. Адже процес

становлення нової системи освіти та виховання відповідає духові і стратегічним цілям української нації та держави, нашій виховній традиції, нашій ментальності, а також потребам окремої людини. Він потребує зорієнтованості на формування пізнавальної активності у навчанні учнів, уможливує статус школяра як суб'єкта діяльності з відповідним створенням умов для розвитку його особистісних рис: відповідальності, ініціативності, активності, творчості, орієнтування в життєвих обставинах із самостійним вибором життєвого шляху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна українська педагогіка володіє багатим досвідом реалізації та застосування методів навчання. Усіх їх можна розділити на декілька груп, розглядати в різних аспектах, використовуючи певний принцип підходу до їх класифікації. Наприклад, Ю. Бабанський, аналізуючи Е. Голанта і С. Перовського, зазначає, що вони розділяють методи за джерелом передачі і характером прийняття інформації на словесні, наочні і практичні [10]. Класифікацію, в якій розглядаються чотири сторони методів: логіко-змістова, джерельна, процесуальна і організаційно-управлінська, запропонував С. Шаповаленко [10]. Своєю чергою, М. Данилов, залежно від основних дидактичних завдань, які реалізуються на даному етапі навчання, виокремлює методи засвоєння знань, формування умінь і навичок, застосування знань, творчої діяльності, закріплення, перевірки знань, умінь, навичок [4].

Відповідно до характеру пізнавальної діяльності учнів щодо засвоєння змісту навчання, І. Лернер [5] та М. Скаткін [11] виділяють такі методи, як пояснювально-ілюстративний (інформаційно-рецептивний), репродуктивний, проблемне викладення, частково-пошуковий або евристичний, метод дослідження. У цьому контексті важливою є класифікація М. Махмутова [8], який запропонував інформаційно-узагальнений і виконавчий, пояснювальний і репродуктивний, інструктивно-практичний і продуктивно-практичний, пояснювально-стимулюючий і частково-пошуковий, стимулюючий і пошуковий методи.

Щораз частіше застосовуються підходи до класифікації методів навчання одночасно за джерелами знань і рівнем самостійності учнів у навчальній діяльності, як стверджує А. Алексюк [1]. Водночас В. Паламарчук запропонувала модель методів навчання, в якій воедино поєднуються джерела знань, рівень пізнавальної

активності і самостійності учнів, а також логічний шлях навчального пізнання [9].

Ці та інші аспекти досліджуваної проблеми розглядаються у працях вітчизняних та зарубіжних вчених і є цінним внеском у її розв'язання, однак питання ролі активних методів навчання у формуванні пізнавальної активності підлітків на сучасному етапі потребує глибшого вивчення.

Мета статті – визначення сутності вибору вчителем активних методів навчання та їх ролі у формуванні навчально-пізнавальної діяльності підлітків.

Наявність різних точок зору на проблему класифікації методів відображає природний процес диференціації та інтеграції знань про них. Усе більш чітко позначається багатосторонній, комплексний підхід до характеристики їх сутності. У сучасних умовах появилися реальні можливості для узагальнення і систематизації уявлень про методи навчання на основі методології цілісного підходу до діяльності.

Оскільки методи навчання можуть розглядатися у різних аспектах, існують різні підходи до їх класифікації, то з'ясування й розробка методів набуває особливого значення. Тоді проблема формування пізнавальної активності безпосередньо пов'язана із розв'язанням питання підвищення якості навчального процесу у школі. До того ж успіх ми вбачаємо у спрямуванні навчально-виховного процесу на розвиток пізнавальної активності школярів, їх самостійності та творчості.

Вирішальним у побудові навчально-пізнавального процесу є вибір методів. На думку Г. Ващенка, який у своїй праці “Загальні методи навчання” надавав особливого значення цій проблемі, тенденції вдосконалення (переходу від пасивних до активних) методів є провідною в історії педагогіки [2, 116 – 117]. Якщо під терміном “метод” педагог розумів засіб чи систему засобів для досягнення поставленої мети, то, зрозуміло, йшлося про активізацію методів навчання.

Унікаючи надто широкого трактування поняття методів навчання, Г. Ващенко підкреслював: “Метод визначає головну техніку навчального процесу”. Тому конкретизуючи це поняття, педагог зазначав, що методи “стосуються до безпосередньої роботи вчителя з учнями над розв'язаннями дидактичного матеріалу” [2, 103 – 104].

Питання про основи активізації навчання Г. Ващенко розглядав у чотирьох аспектах: виділяючи роль уваги, ігрової діяльності у навчанні, виховання логічного мислення, виховання мистецького мислення. Описуючи методи активізації навчання, педагог наголошував, що “чисто активні методи навчання, як дослідницький і метод проєктів, не можуть бути єдиними в шкільному навчанні, бо останнє не тільки має на меті формальні, а й матеріальні завдання, себто мусить не тільки розвивати творчі здібності дітей, а й дати їм ґрунтовні знання”. На думку вченого, “в нормально поставленій школі поряд з методами шукань мусять мати й місце методи готових знань. Але розриву між цими двома категоріями методів не повинно бути, бо тоді порушувалась би єдність і гармонійність виховання молоді” [2, 362 – 363]. Адже консерватизм, шаблонність, і, як наслідок, формалізм, що виникає з них, робить навчання нудним для учнів і неефективним. Таким чином, необхідно особливу увагу звернути на інноваційні процеси в навчанні, нові методи і технології, які ще не використовувалися.

Зазначимо, що ще в радянській психології мислення розглядалося як жива людська діяльність, яка має ту ж принципову побудову, що і діяльність практична (за О. Леонтьєвим). На нашу думку, в розкритті методів навчання важливо безпосередньо виходити з теорії діяльності людини.

Своє визначення методу обґрунтував Ю. Бабанський: “Це спосіб впорядкованої взаємопов’язаної діяльності учителя і учня, діяльності, спрямованої на розв’язання задач освіти, виховання і розвиток в процесі навчання”. На думку вченого, методи є одним з найважливіших компонентів навчального процесу. Адже без відповідних методів діяльності неможливо реалізувати цілі й задачі навчання, досягти засвоєння учнями певного змісту навчального матеріалу [10, 177]. Отже, працюючи над удосконаленням і активізацією методів шкільного навчання, учитель передовсім мусить спиратися як на закони психології, так і на особливості дитячої психіки, бути в нерозривній взаємодії з учнем.

На думку О. Вишневського, “поняття пасивності – активності за Г. Ващенко є відносними. Мова може йти не про абсолютну їхню наявність чи відсутність, але про їх співвідношення, яке по-різному вирішується в класі і навіть у різні історичні епохи”.

Відтак учений підкреслює значущість виділення Г. Ващенком трьох категорій методів: пасивних, напівактивних і активних [3, 124].

Узгоджуючи такий підхід до поділу методів із трактуванням природи діяльності учня, яке сьогодні покладене в основу нової шкали оцінювання (йдеться про чотири її види) [3, 149 – 159], О. Вишневський пропонує поділ методів на пасивні, переважно пасивні, переважно активні й активні [3, 124]. Оскільки предметом нашого дослідження є активні методи навчання, то детальніше зупинимось на аналізі двох останніх груп: переважно активних й активних методів.

Переважно активні методи, за О. Вишневським, передбачають самостійне виконання учнями певних розумових операцій (на основі запропонованої учителем інформації): а) конструювання, коли учень, відповідно до умови навчальної задачі, повинен щось побудувати (речення, текст тощо) із заданих у довільному порядку елементів; б) сприйняття тексту чи малюнка (скорочення, доповнення); в) сприйняття тексту та знаходження відповіді, якої вимагає задача. Педагог зазначає, що під час виконання цих операцій працюють синтез та аналіз, механізм узагальнення і трансформації, пошук, оскільки вимагається оцінка фактів, активно діє уява тощо [3, 126]. Таким чином, можна зробити висновок, що учень діє самостійно, *хоч* опирається на текст, починає узагальнювати, будуючи своє, аналізувати, порівнювати.

Щодо активних методів, то О. Вишневський наголошує, що їх характерною ознакою є постійне спонукання учня до творчого вчинку. Педагог вважає за доцільне назвати їх творчими. Саме творчий вчинок, на його думку, передбачає дію, яка здійснюється людиною вперше й у певній незалежності від зовнішніх факторів, виходячи за межі відомої йому інформації. У таким спосіб учень про щось здогадується, щось відкриває, напружуючи свої здібності, пам'ять, мислення, уяву. Він на певний час стає вченим-дослідником і найбільш ефективною формою роботи такого учня є написання твору чи реферату [3, 127].

Зауважимо, що на практиці учитель рідко застосовує лише один метод активного навчання, а частіше поєднує декілька з них. Саме тому в дидактиці важливе місце відводиться бінарним методам навчання, які передбачають поєднання у собі декількох компонентів. Адже серед педагогів, які розробляли класифікацію

бінарних методів, широко відомі А. Алексюк, Н. Верзілін, А. Пінкевич, Б. Райков, проте А. Алексюк виділяє рівень самостійності й джерела знань як основні ознаки для здійснення своєї класифікації [1, 433 – 439]. Відповідно, формування в учнів навичок самоосвіти, тобто їх активної особистої діяльності у процесі навчання, здійснюється тоді, коли учні можуть самостійно отримувати нові знання.

Виявлення високого рівня активності і самостійності учнів (за В. Лозовою) потребують методи проблемного навчання. Для них можна виділити такі особливості реалізації, що вимагають: 1) проблемного викладу знань, сутність якого полягає у тому, що учитель в умовах проблемної ситуації ставить проблему і сам її розв'язує, чим демонструє “ембріологію істини”; 2) залучення учнів до її розв'язання (учитель все ж ставить проблему), тобто впровадження частково-пошукового методу; 3) застосування пошукового методу, коли в такому випадку учні самі розв'язують проблему; 4) використання дослідницького методу, коли учень сам бачить проблему, формулює її і розв'язує [7, 63].

Як зазначає В. Лозова, у практиці школи частіше користуються першими трьома методами. Дослідницький метод вимагає особливої підготовки учнів, але необхідно навчати їх усіх оволодівати певними вміннями, без яких неможлива їхня дослідницька робота [7]. Тому створення проблемних ситуацій, подолання проблем у навчанні відповідає сучасним вимогам психології та педагогіки навчання і розвитку учнів, оскільки сприяє формуванню самостійної й творчої активності. Адже активність виникає саме тоді, коли з'являється необхідність, яка спонукає людину до самодіяльності. Звідси, якщо наукове пізнання вимагає активності суб'єкта, то в навчальній діяльності необхідно створювати умови, які сприяли б формуванню активності як передумови успіху у навчанні.

Максимальні умови для організації навчання, в процесі якого відбувається розвиток мислення учня, формується його пізнавальна активність, самостійність, творчість, створює проблемне навчання. Адже учитель для підвищення якості навчання, придбання учнем знань, має можливість включити його в процес добування знань завдяки створенню проблемних ситуацій. Саме тоді учень починає шукати шляхи подолання труднощів, коли потрапить у складну ситуацію.

Висновки. Сучасна школа ставить нові вимоги до реалізації активних методів навчання (особливо це стосується бінарних методів, які передбачають поєднання декількох компонентів). Аналізуючи їхню роль у формуванні навчально-пізнавальної діяльності підлітків та відповідний історично набутий досвід їх застосування, нами виявлено необхідність удосконалення методів навчання, звернених до свідомості й активності учнів, спрямування на їхню самостійність і творчість. Відтак сьогодні навчально-виховний процес особливо потребує впровадження активних методів навчання, ефективність яких, до того ж, залежить від умінь учителя обрати оптимальні, результативні у конкретних умовах для кожного уроку, спираючись як на закони психології, так і на особливості дитячої психіки, що забезпечували б нерозривну взаємодію з учнем (адже процес навчання – це система взаємодій учителя і учнів, що залежать від пізнавальної діяльності останніх, а вчитель лише створює необхідні умови для пробудження пізнавальної активності, виявлення самостійності та пошукових здібностей учнів). Тоді оволодіння знаннями, уміннями й навичками, способами діяльності відбувається тією мірою, якою учень проявлятиме максимальну індивідуальну активність.

Сутність вибору активних методів навчання зводиться не просто до побудови звичайної мисленнєвої активності учнів, розв'язування ними стереотипних завдань. Такий вибір здійснюється учителем передовсім задля активізації мислення учнів через моделювання їхніх розумових процесів, що ведуть до творчої діяльності підлітків, створення і розв'язання проблемних ситуацій, та означає спрямування навчально-виховного процесу на розвиток пізнавальної активності школярів, їхньої самостійності, творчих здібностей тощо. Звідси особливо перспективним напрямом досліджень є розробка методичних шляхів організації творчої активності учнів у навчанні.

Література

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України / Анатолій Миколайович Алексюк. – К. : Либідь, 1998. – 520 с.
2. Ващенко Г.Г. Загальні методи навчання : підручник для педагогів. – Видання перше / Григорій Григорович Ващенко. – К. : Українська видавнича спілка, 1997. – 441 с.

3. Вишневський О.І. Теоретичні умови сучасної української педагогіки : посіб. [для студентів вищих навчальних закладів] / Омелян Іванович Вишневський. – Дрогобич : Коло, 2003. – 528 с.
4. Данилов М. Воспитание у школьников самостоятельности и творческой активности в процессе обучения / Михаил Данилов // Сов. педагогика. – 1961. – № 8. – С. 32 – 42.
5. Лернер И.Я. Проблемное обучение / Исаак Яковлевич Лернер. – М. : Знание, 1974. – 64 с.
6. Купчишина Т. Активні форми і методи навчання / Тетяна Купчишина // Освіта. Технікуми. Коледжі. – 2008. – № 1. – С. 32 – 34.
7. Лозова В.І. Пізнавальна активність школярів: спецкурс з дидактики : навч. посіб. / Валентина Іванівна Лозова. – Х. : Основа, 1990. – 90 с.
8. Махмутов М.И. Организация проблемного обучения в школе. Книга для учителей / Мирза Исмаилович Махмутов. – М. : Просвещение, 1977. – 240 с.
9. Паламарчук В.Ф. Школа учит мыслить : методические рекомендации / Валентина Федоровна Паламарчук. – 2-е изд., доп. и перераб. – М. : Просвещение, 1987. – 208 с.
10. Педагогика : учеб. пос. для студентов пед. ин-тов / под. ред. Юрий Константинович Бабанского. – М. : Просвещение, 1983. – 608 с.
11. Скаткин М.Н. Методология и методика пед. исследований / Михаил Николаевич Скаткин. – М. : Просвещение, 1986. – С. 74 – 83.

Терлецкая Леся. Выбор активных методов обучения в организации учебно-познавательной деятельности подростков.

В статье раскрыта роль активных методов обучения в обеспечении качественной учебно-познавательной деятельности подростков. Указано на необходимость совершенствования методов обучения, их направленности на развитие познавательной активности, самостоятельности и творчества учащихся. Определено, что эффективность использования активных методов в школе зависит от умения учителя выбрать те из них, которые были результативными в конкретных условиях, для каждого урока, опираясь прежде всего как на законы психологии, так и особенности детской психики.

Ключевые слова: активные методы обучения, учебно-познавательная деятельность, самостоятельность, творчество, подросток.

Terletska Lesia. Choice of active learning methods in the organizing of educational-cognitive activity of teenagers. The article deals with the role of active learning methods to ensure the quality of educational and cognitive activities of teenagers. It is specified on the need to improve teaching methods and their focus on the development of cognitive activity, independence and creativity of teenagers. It is determined that the effective use of active methods in school depends on the teacher's ability to choose those ones that have been effective in the specific context of each lesson relying primarily as the laws of psychology, and the features of the child's mind.

Key words: active learning methods, cognitive activity, independence, creativity, teenager.